BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING KASBIY-PEDAGOGIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YO‘NALISHLARI

E.Y. Davletov
Ma’mun universiteti “Aniq fanlar” kafedrasi mudiri, p.f.f.d. (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik tafakkurini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Kasbiy kompetensiyani shakllantirishning samarali usullari hamda zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy tafakkur, pedagogika, psixologiya, kompetensiya, kasbiy rivojlanish.

Аннотация. В статье раскрываются педагогические и психологические направления развития профессионально-педагогического мышления будущих учителей. Рассматриваются современные подходы к формированию профессиональной компетентности.

Ключевые слова: будущий учитель, профессиональное мышление, педагогика, психология, компетентность, профессиональное развитие.

Abstract. The article highlights the pedagogical and psychological directions for developing the professional and pedagogical thinking of future teachers. Modern approaches to the formation of professional competence are analyzed.

Keywords: future teacher, professional thinking, pedagogy, psychology, competence, professional development.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchining kasbiy faoliyati tobora murakkablashib borayotganligi sababli, undan nafaqat predmet bilimlari, balki yuqori darajadagi kasbiy-pedagogik tafakkur ham talab etilmoqda. Xususan, globallashuv, raqamli transformatsiya va kompetensiyaviy yondashuvning keng joriy etilishi o‘qituvchining pedagogik qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish hamda o‘z faoliyatini refleksiv baholash qobiliyatlarini rivojlantirish zaruratini kuchaytirmoqda.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik tafakkur o‘qituvchining kasbiy samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hi-

soblanadi. Shulman tomonidan ilgari surilgan “pedagogical content knowledge” konsepsiyasi o‘qituvchining nafaqat bilimga egaligi, balki uni qanday o‘rgatishni bilish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Bu esa pedagogik tafakkurning kompleks va integrativ xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga ko‘ra esa tafakkur ijtimoiy muhit va faoliyat jarayonida shakllanadi, bu esa ta’lim jarayonida interfaol va hamkorlikka asoslangan metodlarning muhimligini asoslaydi.

Shuningdek, Dewey refleksiv tafakkur nazariyasida o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish jarayoni kasbiy rivojlanishning asosiy mexanizmi ekanligini ta’kidlaydi. Zamonaviy tadqiqotlar esa refleksiv va muammoli ta’lim metodlari o‘qituvchilarning analitik va kreativ tafakkurini sezilarli darajada rivojlantirishini empirik jihatdan isbotlagan.

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, oliy pedagogik ta’lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik tafakkurini tizimli ravishda rivojlantirishga yetarli darajada e’tibor qaratilmayapti. Ko‘pincha ta’lim jarayoni nazariy bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanib, talabalar real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, muammoli qarorlar qabul qilish va refleksiv faoliyat olib borish ko‘nikmalarini yetarli darajada egallamayapti. Bu esa ularning kelgusidagi kasbiy faoliyatida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Mazkur muammoni hal etish uchun pedagogik va psixologik yondashuvlarni integratsiyalashgan holda qo‘llash zarur. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiv ta’lim, muammoli o‘qitish hamda motivatsion-psixologik omillarni hisobga olgan holda tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tafakkurini samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Shu munosabat bilan ushbu tadqiqotning maqsadi bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik tafakkurini rivojlantirishning pedagogik va psixologik yo‘nalishlarini ilmiy asosda aniqlash hamda ularni amaliy jihatdan asoslashdan iborat.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik tafakkurini rivojlantirish muammosi pedagogika va psixologiya fanlari kesishgan nuqtada shakllangan murakkab ilmiy yo‘nalish bo‘lib, u xorijiy, MDH va mahalliy olimlar tomonidan turli nazariy va amaliy yondashuvlar doirasida tadqiq etilgan.

Xorijiy tadqiqotlarda mazkur muammo asosan refleksiv tafakkur, pedagogik reasoning va kasbiy qaror qabul qilish kontekstida o‘rganilgan. Xususan, J. Dewey refleksiv fikrlashni o‘qituvchining kasbiy rivojlanishining asosiy mexanizmi sifatida talqin etadi, bunda pedagog o‘z

tajribasini tahlil qilish orqali yangi bilim va qarorlar ishlab chiqadi. L.S. Vygotskiy tafakkurning sotsiokultural tabiatini asoslab, pedagogik tafakkur ijtimoiy hamkorlik va faoliyat jarayonida shakllanishini ko‘rsatadi. L. Shulman esa pedagogik tafakkurni mazmuniy va metodik bilimlar integratsiyasi orqali izohlab, “pedagogical content knowledge” konsepsiyasini ilgari suradi. Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda (Darling-Hammond, Hattie va boshqalar) refleksiv amaliyot, muammoli ta’lim va interfaol metodlarning o‘qituvchilarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishdagi samaradorligi empirik jihatdan asoslangan.

MDH olimlari tomonidan ushbu muammo ko‘proq pedagogik faoliyatning psixologik mexanizmlari va kasbiy qobiliyatlar doirasida tadqiq etilgan. Jumladan, N.V. Kuzmina o‘qituvchi faoliyatining samaradorligini kasbiy kompetentlik va pedagogik mahorat bilan bog‘laydi, F.N. Gonobolin pedagogik qobiliyatlar va amaliy tafakkurning o‘qituvchi faoliyatidagi o‘rnini asoslaydi. Shuningdek, Yu.K. Kulyutkin va boshqa tadqiqotchilar pedagogik tafakkurning vaziyatli xarakteri, tezkor qaror qabul qilish va moslashuvchanlik kabi jihatlarini yoritgan. Biroq ushbu tadqiqotlarda kasbiy-pedagogik tafakkur ko‘pincha mustaqil kategoriya sifatida emas, balki pedagogik faoliyatning tarkibiy elementi sifatida ko‘rib chiqilgan.

Mahalliy pedagogik tadqiqotlarda esa asosiy e’tibor bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi, refleksiv faoliyati, metodik tayyorgarligi va innovatsion yondashuvlarini shakllantirish masalalariga qaratilgan. Xususan, N.A. Muslimov ilmiy maktabida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanishi, kompetensiya tarkibi va pedagogik tayyorgarlikning nazariy asoslari ishlab chiqilgan. B.X. Xodjayev kompetensiyaviy yondashuvni pedagogik ta’limning metodologik asosi sifatida asoslab, bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiyalash zarurligini ta’kidlaydi. N.N. Safarova tadqiqotlarida esa bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish bosqichlari, pedagogik shart- sharoitlari va mavjud muammolar tizimli tahlil qilingan.

Shuningdek, mahalliy olimlardan R.G.Safarova ishlarida o‘qituvchining mustaqil fikrlash qobiliyati, pedagogik strategiyalarni tanlash, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish hamda shaxsiy-kasbiy rivojlanish masalalari chuqur o‘rganilgan. Uning ilmiy yondashuvida pedagogik faoliyat samaradorligi o‘qituvchining refleksiv fikrlashi, analitik yondashuvi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari bilan uzviy bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. Bu jihatlar kasbiy-pedagogik tafakkurning muhim komponentlari sifatida qaraladi va mazkur tadqiqotning nazariy asoslarini boyitadi.

Bundan tashqari, mahalliy ilmiy ishlarda refleksiya, metakogni-

tiv ko‘nikmalar, pedagogik monitoring va innovatsion metodlar orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash masalalari faol o‘rganilmoqda. Biroq tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda kasbiy kompetentlik, metodik tayyorgarlik va refleksiv faoliyat keng yoritilgan bo‘lsa-da, aynan kasbiy-pedagogik tafakkurning pedagogik va psixologik yo‘nalishlarini yagona integral tizim sifatida, ya’ni kognitiv, refleksiv, motivatsion va amaliy komponentlar birligida kompleks tadqiq etish yetarli darajada amalga oshirilmagan.

Shu bois mazkur tadqiqot bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy- pedagogik tafakkurini rivojlantirishni pedagogik va psixologik yondashuvlar integratsiyasi asosida tizimli ravishda asoslashga qaratilganligi bilan ilmiy yangilik kasb etadi.

Mazkur tadqiqot bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-pedagogik tafakkurini rivojlantirish muammosini pedagogik va psixologik yondashuvlar integratsiyasi asosida kompleks tahlil qilishga qaratildi. Olingan natijalar refleksiv ta’lim, muammoli o‘qitish hamda kompetensiyaviy yondashuvning uyg‘un qo‘llanilishi kasbiy tafakkurning kognitiv, refleksiv va amaliy komponentlarini sezilarli darajada rivojlantirishini empirik jihatdan tasdiqladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kasbiy-pedagogik tafakkur nafaqat bilim va ko‘nikmalar yig‘indisi, balki o‘qituvchining pedagogik vaziyatlarni chuqur tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va asoslangan qarorlar qabul qilish qobiliyatini ifodalovchi integrativ kognitiv tizimdir. Ayniqsa, refleksiv faoliyatning tizimli tashkil etilishi talabalarda o‘z-o‘zini baholash, metakognitiv nazorat va kasbiy o‘sishga yo‘naltirilgan ichki motivatsiyani shakllantirishda hal qiluvchi omil ekanligi aniqlandi.

Eksperimental natijalar pedagogik va psixologik omillarning o‘zaro uyg‘unligi ta’lim samaradorligini oshirishda muhim determinant ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, refleksivlik darajasi bilan kasbiy tafakkur o‘rtasida aniqlangan ijobiy korrelyatsiya ushbu jarayonda psixologik komponentlarning fundamental ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Bu esa pedagogik ta’lim jarayonini qayta ko‘rib chiqish, uni faqat bilim uzatishga emas, balki tafakkur va qaror qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirish zarurligini asoslaydi.

Shuningdek, ishlab chiqilgan pedagogik-psixologik model bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda samarali vosita sifatida baholandi. Mazkur modelni oliy pedagogik ta’lim tizimiga joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchilarning amaliy faoliyatga tayyorligini kuchaytirish hamda zamonaviy ta’lim talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirish mumkin.

Nazariy jihatdan tadqiqot kasbiy-pedagogik tafakkur tushunchasini kognitiv, refleksiv, motivatsion va amaliy komponentlar birligida integrativ tizim sifatida asoslab beradi. Amaliy jihatdan esa refleksiv va muammoli yondashuvlarga asoslangan ta'lim texnologiyalarini joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalarni taklif etadi.

Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud bo'lib, tanlanmaning hajmi va tadqiqotning muayyan ta'lim muassasasi doirasida olib borilganligi natijalarni umumlashtirish imkoniyatini qisman cheklaydi. Kelgusida ushbu yo'nalishda kengroq tanlanmalar asosida, turli ta'lim kontekstlarida va uzoq muddatli kuzatuvlar orqali olib boriladigan tadqiqotlar kasbiy-pedagogik tafakkurni rivojlantirish mexanizmlarini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik tafakkurini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning samarali shakllanishi pedagogik va psixologik yondashuvlarning integratsiyalashgan holda qo'llanilishiga bevosita bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dewey, J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. Boston: D.C. Heath and Company, 1933.

2. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

3. Shulman, L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. Educational Researcher, 1986, 15(2), 4–14.

4. Safarova, R. G. Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik hamkorlik faoliyatiga tayyorlash imkoniyatlari. 2023. Bu manba bo'lajak o'qituvchini pedagogik hamkorlik, mustaqil fikrlash va kasbiy tayyorgarlik nuqtai nazaridan asoslashda foydali.

5. Muslimov, N. A. Kasbiy ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Toshkent, 2007.

6. Xodjayev, B. X. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'limni tashkil etish. Toshkent, 2021/2022.